

I Türkoloji qurultay - 100

UOT 94(479.24); UOT 94

İBRAHİM ZEYNALOV

*Bakı Dövlət Universiteti Tarix fakültəsinin dekani,
tarix elmləri doktoru, professor
ORCID ID: 0000-0002-5503-4801
ibrahimzeynalov@bsu.edu.az*

SEVİNC RUİNTƏN

*Bakı Dövlət Universiteti
Türk xalqları tarixi kafedrasının dosenti, tarix üzrə fəlsəfə doktoru
ORCID ID: 0000-0002-8211-1577
sevinjruintan@bsu.edu.az*

I TÜRKOLOJİ QURULTAYIN KEÇİRİLDİYİ TARİXİ ŞƏRAİT

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/114/5-15>

*I Türkoloji Qurultay Türk dünyasında yeniləşmə hərəkatlarının
elmi zəminlə qovuşduğu mühüm mərhələlərdən biri olmuşdur ...*

Akademik Şahin Mustafayev [4, s.10].

2026-cı ildə bütünlükdə Türk dünyası çərçivəsində I Türkoloji qurultayın 100-cü ildönümü qeyd edilməkdədir. Türk tarixinin şübhəsiz ən paradoksal hadisələrindən biri olan I Türkoloji qurultay keçirildiyi dövrdə bolşeviklərin siyasi məqsədlərinə – sovetləşməyə xidmət etmək üçün nəzərdə tutulmuş olmasına baxmayaraq, eyni zamanda türkologiyanın inkişafı baxımından uzun müddətli elmi nəticələrə də gətirib çıxardı. Elmi-tarixi ədəbiyyatlarda mahiyyəti və əhəmiyyəti ilə bağlı biri digərini təkzib edən kifayət qədər fikirlərin mövcud olması səbəbindən (məsələn, “Qərb imperializminə qarşı mübarizənin bir vasitəsi”; “türkologiyayı “müstəmləkəçi siyasi aləti” olmaqdan çıxararaq sosializm quruculuğuna xidmət edən bir elmə çevirməsi”; “sadəcə elmi qurultay deyil, sovet ideologiyasının beynəlxalq proyek-siyası olması” və s.) hazırkı məqalədə məsələ müqayisəli təhlil şəklində nəzərdən keçirilmiş, qurultay sovet ideologiyasının “idarəolunan modernləşmə” siyasəti və türk ziyalılarının intellektual intibah cəhdlərinin kəsişmə nöqtəsi kimi göstərilmişdir. Qeyd edilmişdir ki, qurultay “sadəcə elmi bir toplantı” deyil, daha çox Mərkəzi hökumətin “dünya inqilabı hədəfli ideoloji laboratoriyası” olmuşdur. Məqalənin hazırlanması zamanı Türkoloji qurultayın rus və Azərbaycan dillərində nəşr edilmiş stenogram materiallarından, Beynəlxalq Türk Akademiyası tərəfindən 2026-cı ildə qurultayın yubileyi münasibətilə nəşr edilmiş “100 ilin ardından: Bakı Türkoloji qurultayı” və “Belgeler Işığında 1926 Birinci Bakı Türkoloji Kurultayı” kitablarından, həmçinin mövcud elmi-tarixi ədəbiyyatlardan istifadə edilmişdir. Araşdırma nəticəsində belə qənaətə gəlinmişdir ki, I Türkoloji qurultayı -qarşıya qoyulan məqsəd və hədəfləri, həmçinin sonrakı nəticələri baxımından- müəyyən mənada SSRİ Mərkəzi hökumətinin milli siyasətində “Troya atı” hesab etmək mümkündür. Bütün bu deyilənlər baxımından hazırkı məqalənin “sadəcə yubiley məqaləsi” deyil, həm də SSRİ milli siyasətinin arxitekturasını doğru-düzgün anlamaq istəyən araşdırmaçılar üçün bir bələdçi ola biləcəyini hesab edirik.

Açar sözlər: I Türkoloji qurultay, SSRİ Mərkəzi hökumətinin milli siyasəti, “pozitiv diskrimi-nasiya imperiyası”, SSRİ Mərkəzi hökumətinin milli siyasətində “Troya atı”.

Giriş. 1926-cı ildə Bakıda keçirilmiş I Türkoloji qurultay üzərindən 100 il keçməsinə baxmayaraq, irsinin hələ də araşdırılması ümumilikdə türk xalqlarının mədəni integrasiyası və qurultayda müzakirə olunan elmi-mədəni məsələlərin günümüzdə belə əhəmiyyətini qoruyub saxlaması baxımından aktual olan məsələlərdəndir. XX əsr Türk dünyasının ortaqlıq fikrini formalaşdıran ən əlamətdar hadisələrdən biri olan I Türkoloji qurultay, həmçinin türkologiyanın gələcək onilliklər üçün inkişaf vektorlarının qeyd edildiyi bir toplantı olmuşdur. Əgər hadisənin zaman çərçivəsi nəzərə alınmasa, bütün bu deyilənlər bəlkə də bir o qədər təəccüblü olmaya bilərdi. Amma qurultayın zamanlanması, marksizm ideologiyasının hakim olduğu SSRİ-də keçirilməsi kimi faktlar əsassız olmayaraq, onun SSRİ Mərkəzi hökumətinin bir növ “Troya atı” olub olmadığı sualını yaradır. Bu mənada, bütün olub-bitənləri, həmçinin şübhələrimizi doğru-düzgün anlamaq üçün, qurultayın keçirildiyi tarixi şəraitin nəzərdən keçirilməsinin əhəmiyyətli olacağını hesab edirik.

Şəkil 1. Qurultaydan görüntülər

Mənbə: 4, s.336-337

I Türkoloji qurultayın keçirildiyi dövrdə (26 fevral – 3 mart 1926) dünyada və SSRİ-də mövcud vəziyyət. Mənbə və ədəbiyyatlarda I Türkoloji qurultay, I Bakı Türkoloji Qurultayı, I Ümumittifaq Türkoloji qurultayı, I Beynəlxalq Türkoloji qurultay kimi fərqli adlarla qeyd edilən; ictimai-siyasi xadim, pedaqoq, nəşir, cədidçilik və türkçülük ideyalarının görkəmli nümayəndələrindən biri İsmayıl bəy Qasıralı (1851-1914) və alman əsilli rus türkoloq, şərqşünas, etnoqraf, arxeoloq Vasili Vasilyeviç Radlovun (1837-1918) şəərəfinə keçirilən qurultay iştirakçılarının sırasında Türkiyə, Almaniya, Macarıstan, Fransa, Finlandiya və İsveç nümayəndələrinin də olması baxımından, mahiyyəti etibarilə həqiqətən beynəlxalq statuslu qurultay olmuşdur. Beynəlxalq Türk Akademiyası tərəfindən 2026-cı ildə qurultayın yubileyi münasibətilə nəşr edilmiş “100 ilin ardından: Bakı Türkoloji qurultayı” kitabında qeyd edilir ki, “türk dillərinin və mədəniyyətinin elmi əsasda müzakirə ediləcəyi genişmiqyaslı toplantının keçirilməsi” ideyasını tanınmış şərqşünas, türkoloq alim Aleksandr Samoyloviç hələ 1923-cü ildə “Maarif və Mədəniyyət” jurnalının 10-cü sayında dərc olunmuş məqaləsində, eləcə də 1924-cü ilin martında təqdim etdiyi məruzədə irəli sürmüşdü. Daha sonra, 1924-cü ildə qurultay məsələsi Azərbaycan tərəfindən gündəmə gətirilərək SSRİ hökumətinə təqdim edilmiş, 1925-ci ilin avqustunda isə SSRİ Xalq Komissarları Soveti Türkoloji qurultayın çağırılmasına dair qərar qəbul etmişdi. Latın əsaslı yazı sisteminə dair problemlərin həlli zərurəti I Azərbaycan Ölkədaxili Tarix (краеведение) Qurultayında (21-24 sentyabr 1924-cü il) da səsəndirilmiş, həmçinin SSRİ EA və SSRİ Şərqşünaslar Cəmiyyəti bu mövzunu SSRİ XKS qərarından təxminən 6 ay əvvəl də gündəmə gətirmişdilər [4, s.20-21].

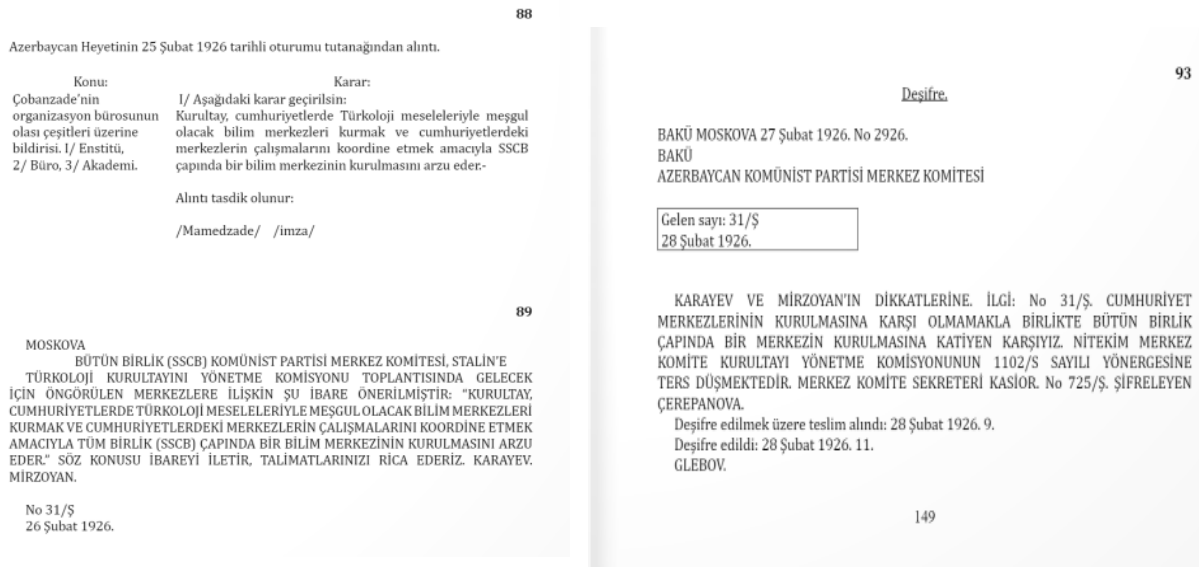
Dövr baxımından - dünyada müstəmləkəçilik əleyhinə hərəkətlərin genişləndiyi, SSRİ-də sosializm quruculuğu proseslərinin həyata keçirildiyi zamanda baş tutmuşdu. SSRİ-də Mədəni inqilab siyasəti çərçivəsində savadsızlığın aradan qaldırılması, əlifba dəyişikliyi (latınlaşdırma / латинизация), “formaca milli, məzmunca sosialist” mədəniyyətin yaradılması uğrunda mübarizə, dünyəviləşmə və s. proseslər həyata keçirilirdi. Çar hökuməti tərəfindən həyata keçirilən ruslaşdırmaya qarşı çıxan yeni hökumət SSRİ-də yaşayan bütün xalqlar və dillər üçün milli inkişaf siyasəti qəbul etmişdi. Lakin SSRİ-ni təşkil edən bəzi xalqların ümumiyyətlə yazılı dili yox idi, müsəlman xalqlar isə ərəb əlifbasından istifadə edirdilər. Buna görə də, SSRİ-nin bütün müsəlman və buddist xalqlarının dilləri,

eləcə də əvvəllər öz yazılı dili olmayanların latın əlifbasına keçirilməsi qərara alındı. Qeyd edilməlidir ki, eyni zamanda rus dilinin də latın əlifbasına keçirilməsi nəzərdə tutulurdu. Rus dilinin latınlaşdırılması layihəsinin müəllifi, tanınmış sovet dilçisi Nikolay Yakovlev 1930-cu illərin əvvəllərində yazırdı ki, *“İttifaq daxilində rus dilinin işğal etdiyi ərazi pravoslavlığı yayan çar missionerlərinin ruslaşdırma fəaliyyətinin qalığı olaraq qalır. Rus əlifbasının ərazisi hazırda Oktyabr İnqilabının Latın əlifbasını qəbul edən ölkələrlə eyni əlifbaya əsaslanan əlifbaların olduğu Qərbi Avropa ölkələri arasında bir əngəl olaraq qalmaqdadır”* [9]. 14 yanvar 1930-cu ildə RSFSR Xalq Komissarlığının Elm Baş İdarəsi (Главнаука НКП РСФСР) nəzdindəki Rus əlifbasının latınlaşdırılması üzrə alt komissiya bəyan edirdi ki, *“rus əlifbasının latınlaşdırılması SSRİ-nin bütün xalqları üçün rus yazısının və çapının vahid beynəlxalq latın əsaslı əlifbaya keçidi kimi başa düşülməlidir... Beynəlxalq latın əsaslı əlifba SSRİ proletariyatının Qərb və Şərq proletariati ilə birliyi gücləndirəcək və inkişaf etdirəcək... Bu, milli formalarının bütün müxtəlifliyinə baxmayaraq, SSRİ-nin bütün xalqlarının siyasi birliyinin və onların mədəniyyətinin proletar məzmununun vəhdətinin əyani ifadəsi olacaq”* [16, c.133-134]. Lakin az sonra -26 yanvar 1930-cu ildə- Siyasi Büro Elm Baş İdarəsindən (Главнаука НКП) rus əlifbasının latınlaşdırılması ilə bağlı müzakirələrin dayandırılmasını tələb edən “Latınlaşdırma haqqında” qərar qəbul etdi və bundan sonra latın əlifbası komissiyası ləğv edildi. Və 1931-ci ildə Siyasi Büronun 2 iyul tarixli qərarı ilə *“dövlətin gücünün və resurslarının səmərəsiz və boş yerə israf edilməsi təhdidinin qarşısının alınması”* məqsədilə rus əlifbasının “islahatı” ilə bağlı “hər hansı bir islahat və ya müzakirə” tamamilə qadağan edildi [14]. Rusiya tarixçiləri A.Arteyev və Y.Xlibov bununla bağlı yazırlar ki, *“... 1930-cu ilin yanvarında Stalinin sədrliyi ilə Ümumittifaq Kommunist Partiyası (Bolşeviklər) Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Bürosu rus əlifbasının latınlaşdırılması məsələsindən imtina etmək qərarına gəldi. Guya lider və müəllim dünya inqilabının qeyri-müəyyən müddətə təxirə salındığını anlayıb “bir ölkədə sosializm qurmaqla” kifayətləndi”* [9].

Bəhs edilən dövrdə türk xalqlarına münasibətdə latınlaşma din və millətçilik əleyhinə mübarizənin mühüm vasitələrindən biri, ideoloji qırılma xətti hesab edilirdi: 1) ərəb əlifbasından imtina milli keçmişlə əlaqənin kəsilməsilə nəticələnməli idi; 2) kommunizm ideologiyasının yayılması baxımından əhəmiyyətli idi. Bütün bunlarla yanaşı, “dünya inqilabı” aspektindən baxıldıqda latın əlifbası həm də Şərq xalqlarını dünya proletarları ilə yaxınlaşdıracaq “dünya inqilabı əlifbası” olaraq görülürdü [8]. 1920-ci illərdə latınlaşdırılmış türk əlifbası mətbuatda *“Oktyabr əlifbası”*, *“proletar inqilabının silahı”* adlandırılırdı. Maraqlıdır ki, ölkədə “Oktyabr əlifbası” adlı təyyarənin hazırlanması üçün ianə toplama kampaniyası da başlanmışdı [11]. Lakin bu, çox davam etmədi. Rus əlifbasının latınlaşdırılmaması qərarından az sonra, 1933-cü ilin yazında “rus yazısından istifadə edən xalqların da əlifbasının latınlaşdırılmaması haqqında” qərar qəbul edildi [14]. 1936-cı ildə isə “məqsədəuyğun olmadığı üçün” məsələ ÜİK(b)P Siyasi Bürosunun gündəliyindən də çıxarıldı, “latınlaşdırma” dayandırıldı, əks proses – “kirilləşdirmə” və ya “kirilizasiya” (кириллизация) həyata keçirildi [16, c.133-134]. Əlifba məsələsində istiqamətin belə sürətli dəyişmə səbəblərini araşdıran rusiyalı araşdırmaçı T.O.Atayev səbəblərdən ən mühümü kimi beynəlxalq vəziyyəti qeyd edir: *“Az əvvəl latınlaşdırma ilə məşğul olanlar indi də kirilizasiya ilə məşğul idilər... geosiyasi qarşıdurmanın mədəni sahəsində “latınlaşdırılmış” kapitalizm “kirilləşdirilmiş” Sovet İttifaqına qarşı qoyuldu”* [10].

I Türkoloji qurultayın keçirildiyi ərəfədə SSRİ-də milli siyasət. SSRİ-nin milli siyasəti ilk günlərdən inanılmaz dərəcədə ziddiyyətli və dəyişkən olmuşdur. Bu siyasət formal olaraq “xalqların bərabərliyi və beynəlmilətçilik” şüarları altında aparılsa da, əslində mərkəzləşdirilmiş ruslaşdırma, milli elitaların repressiyası və ittifaq respublikalarının iqtisadi-siyasi asılılığına əsaslanırdı. Belə ki, Çar Rusiyası zamanında millətçilik bolşeviklər üçün bir məqsəd deyil, çarizmi devirmək üçün istifadə etdikləri bir vasitə olmuşdu. Milləti “burjua qalığı” hesab edən bolşeviklər, onun sosializm quruculuğu prosesində aradan çıxmalı olacağını proqnozlaşdırırdılar. Onlara görə, millətçilik qeyd-şərtsiz “düşmən” elan edilməli, ona qarşı mübarizə aparılmalı idi. Lakin mövcud realıq, yəni kəndlilərin üstünlük təşkil etdiyi bir dövlətdə hakimiyyətə gəlmələri onların fikirlərində dəyişiklik etmələrinə səbəb oldu və onlar müxtəlif millətləri qurmaq istədikləri dövlətin tərkibinə daxil etməklə vəziyyəti öz xeyirlərinə dəyişməyə çalışdılar: imperalizmə qarşı mübarizədə bolşeviklər həm ölkə daxilində, həm də ölkədən kənarda milli-azadlıq hərəkatları timsalında müttəfiq tapmış oldular [12].

Ümumilikdə SSRİ-nin Mərkəzi hökuməti milli siyasətinin əsası kimi ideoloji baxımdan V.İ.Lenin tərəfindən irəli sürülən “xalqların öz müqəddəratını təyinetmə” hüququnu elan etsə də, bu yanaşmanın rejimi təhdid edən qüvvəyə çevrilə biləcəyini də unutmurdu. Və bu baxımdan, “xalqların öz müqəddəratını təyinetmə”-sini yalnız sosializm çərçivəsində və Mərkəzi hökumətə (Moskvaya) tabelik şərti ilə mümkün hesab edirdi: SSRİ-də rus dili millətlərarası ünsiyyət dili kimi təbliğ edilir, rus mədəniyyəti və tarixi mərkəz kimi ön plana çıxarıldı. Kanadalı araşdırmaçı Sean Waite yazır ki, ruslaşdırma siyasəti həyata keçirən sovet hökuməti etnik siyasət çərçivəsində “sovet xalqı” adı ilə yeni, vahid bir cəmiyyət yaratmaq məqsədilə milli özünüdərkini zəiflədilməsinə çalışır və bu siyasəti “mədəni inqilab” adı altında həyata keçirirdi [24]. Bu mənada, Türkoloji qurultayı keçirən Mərkəzi hökumət “ola biləcəyini unutmadığı təhdidi” nəzarətə alaraq, onu zərərsizləşdirmək, sosializm quruculuğu prosesində ondan özünün xeyrinə istifadə etmək istəyirdi. Bu məqsəddən yola çıxaraq, SSRİ Mərkəzi hökuməti türk müsəlman xalqlarına münasibətdə *müvəqqəti olaraq* İslam ənənələrinə göz yuman, “elmi və mədəni türkçülüğü” dəstəkləyən siyasət yürütməyə (türk ədəbi dillərinin inkişafı, milli muxtariyyətlərin yaradılması vs. – İ.Z., S.R.) üstünlük verdi*. Burada yeri gəlmişkən qeyd etmək istərdik ki, bolşeviklər “kommunist millətçiliyi”ni (национал-коммунизм) millətçi hərəkətlərdən daha təhlükəli hesab edirdilər.

Şəkil 2: “SSRİ respublikalarında Türkoloji mərkəzlərin yaradılması təklifi ilə bağlı qərarınızı gözləyirik”
Mənbə: 5, s.138-139

Şəkil 3: “Respublikalarda mərkəzlərin yaradılmasına etiraz etməməklə, qəti şəkildə SSRİ-də vahid mərkəzin yaradılmasına qarşıyıq”
Mənbə: 5, s.148-149.

Qurultaydan az sonra SSRİ Mərkəzi hökumətinin siyasətində *ideoloji geridönüş* baş verdi. Sovet hakimiyyəti möhkəmləndikcə, partiya az əvvəl tolerant yanaşdığı “bolşevik türkçülüynü” birbaşa təhlükə kimi qəbul etdi. Nəticə olaraq, ümumtürk integrasiyası əvəzinə, sərt demarkasiya siyasətinin həyata keçirilməsinə üstünlük verildi. Türk xalqları azərbaycanlı, özbək, qazax, qırğız, türkmən və s. adlarla bölündülər, siyasi və mədəni elitaları, ziyalıları repressiyalara məruz qaldılar. 30-cu illərin sonunda isə latın əlifbası kiril əlifbası ilə əvəz edildi. Ümumilikdə, tədqiqatlar göstərir ki, SSRİ-də dil və əlifba islahatı filoloji deyil, mahiyyət etibarilə ideoloji nəzarətə yönəlmiş siyasi qərar ol-

* Bolşevik türkçülüynü – 1917-1920-ci illərdə Sovet hökuməti ilə solçu türk hərəkətləri arasında siyasi ittifaqı ehtiva edən termindir. Məqsədi: imperialist dünyanın vahid anti-bolşevik cəbhə yaratmasının qarşısını almaq, türkçülük hərəkətini dünya inqilabı məcrasına yönləndirmək olmuşdur (- İ.Z., S.R.). Lakin bolşeviklər hər nə qədər “ittifaq qurmağa” çalışsalar da, prosesləri hər zaman ciddi nəzarət altında saxlamağa çalışırdılar. Bu baxımdan, qurultayda irəli sürülən “SSRİ respublikalarında Türkoloji mərkəzlərin yaradılması təklifi”nə Mərkəzi hökumətin “Respublikalarda mərkəzlərin yaradılmasına etiraz etməməklə, qəti şəkildə SSRİ-də vahid mərkəzin yaradılmasına qarşıyıq” deyər cavab verməsi təsadüfi olmamışdır [Bax: Şəkil 2 və Şəkil 3; 5, s.138-139, 148-149].

muşdur. Bu mənada, qırğız araşdırmaçı Pavel Dyatlenki hesab edir ki, SSRİ-də latınlaşma – modernləşmənin inqilabi impulsu, dünya inqilabına doğru bir addım, “millət-dövlət” sovet modelinin qələbəsi [15, c.81], kirilləşdirmə isə unitar dövlətin möhkəmlənməsi simvolu [15, c.89] olmuşdur.

Problemin tarixi araşdırmalarda əksi. SSRİ-ni “pozitiv diskriminasiya imperiyası” (“Affirmative Action Empire”) adlandıran amerikalı tarixçi Terry Martin SSRİ-nin milli siyasəti ilə bağlı yazır ki, *bolşeviklər ümid edirdilər ki, əgər Sovet hakimiyyəti millətçiliyin tələblərini müəyyən qədər ödəyərdisə, milli hərəkətlərin “sinifüstü” birliyi parçalanar, milli şüarların cəlbədiciliyi neytrallaşdırılar, bununla da bolşevik ideologiyasının qəbul edilməsi üçün daha əlverişli şərait yaranardı. Bundan əlavə, belə bir siyasət Rusiya imperiyasının xarabalıqları üzərində yaranmış yeni dövlətin imperialist xarakterli olmadığına göstəricisi ola bilərdi. Belə ki, bolşeviklər “imperiya” damğasının Sovet hakimiyyəti üçün mənfi nəticələrə gətirib çıxara biləcəyini hesab edirdilər* [17, c.58; 20, c.14-15]. Və məhz elə bu baxımdan da, Sovet hökumətinin qəbul etdiyi ilk aktlardan biri, bütün xalqların bərabərliyi və suverenliyi prinsipinə əsaslanan “Rusiya xalqlarının hüquq bəyannaməsi” olmuşdu [13, c.39-41]. Nəticədə, millətlərin birləşməsi məsələsi uzunmüddətli perspektiv kimi müəyyənləşdirilərək, SSRİ-nin “etnofederalist dizaynı” (ya da “etnofederal quruluşlu SSRİ”) Kommunist partiyasının faktiki mərkəzçi rəhbərliyi altında mürəkkəb bir təkamül prosesindən keçdi, dövlətin modernləşdirilməsinə cəhd edildi [22, c.101].

SSRİ-nin milli siyasətinin formalaşmasına həmçinin onun xarici siyasətinin də mühüm təsiri olduğu fikrində olan araşdırmaçılar da az deyil. Onların qənaətinə görə, etnik qrupların, millətçiliyin dəstəklənməsi SSRİ-nin qərb sərhəddi ilə bölünmüş millətləri (ukraynalıları, belorusları, həmçinin polyakları, finləri, yəhudiləri), həmçinin Şərq xalqlarını sovet hakimiyyətinə cəlb edəcəyi, bununla da SSRİ-nin qərb və şərq qonşularına təsir imkanları artmış olacağı baxımından da xüsusi önəmli addım olmuşdur [17, c.58-59; 20, c.20-21]. Müəlliflərin bu yanaşması qurultayın açılış toplantısında SSRİ MİK və Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Şurası adından qurultaya təbrik sözünü çatdıran Q.Musabəyovun sözləri ilə bir daha təsdiqini tapmış olur: *“... millətlərin öz müqəddəratını müəyyənləşdirmək şüarını irəli sürən Oktyabr inqilabı geridə qalmış türk-tatar xalqlarına dünya mədəniyyətinə, tərəqqiyə qoşulmaq imkanı vermişdir ... Türkoloji qurultay həmin elmi irəliləyişin möhkəm bünövrəsini qoymalıdır. Lakin bu bünövrənin ilk təməl daşı ... proletariatin böyük rəhbərinin yoldaş Leninin inqilabi təlimi olmalıdır... bu Türkoloji qurultay sərhəddin o biri tərəfində olan türk-tatar xalqları kütlələrinin birləşməsi və tam enerjiləriylə bugünkü məşəqqətli həyatlarının intibahına başlamaları üçün güclü təkan olacaqdır...”* [1, s.21].

Qeyd edilən prinsiplərə əsaslanan siyasət 1923-cü ilin aprelində RK(b) Partiyasının XII qurultayında və həmin ilin iyun ayında Mərkəzi Komitənin xüsusi iclasında təsdiq edilərək həyata keçirilməsinə başlanılmışdı. İlk illərdə “milliləşdirmə” adlandırılan bu siyasət, az sonra “yerliləşdirilmə” (коренизация) adı ilə həyata keçirildi. “Yerliləşdirmə” 1922-1937-ci illərdə sovet hakimiyyətinin əsas siyasi kampaniyalarından biri olmuşdu. Bu siyasətin mahiyyəti ondan ibarət idi ki, milli respublikalarda “gəlmə xalqlarla” müqayisədə yerli xalqlara üstünlük verilir, milli azlıqların nümayəndələri rəhbər vəzifələrə təyin edilir, milli muxtariyyətlər yaradılırdı. Rusiyalı araşdırmaçı Perepelkin bu siyasətin “böyük dövlət şovinizmi”nin (великодержавный шовинизм) aradan qaldırılması məqsədilə həyata keçirilirdiyi düşüncəsindədir. Təbii ki, bu kampaniyanın müsbət nəticələri oldu, lakin qısa zaman sonra çatışmazlıqlar da özünü göstərməyə başladı. Nəticədə, az əvvəl “zülm altında olan xalqlar”ın təəssübünü çəkən sovet hökumətində sinfi repressiyalar etnik təmizləmə siyasətinə çevrilmiş oldu. Bu baxımdan, amerikalı tarixçi Flora Roberts də araşdırmalarında qeyd edir ki, SSRİ-də milli quruculuğun mahiyyəti hər bir milli azlığa, kiçik olsa belə, öz ərazini vermək; əvvəllər olub-olmamasından asılı olmayaraq, vahid və standartlaşdırılmış milli dilin inkişaf etdirilməsi, həmin dildə geniş mədəni və təhsil proqramlarının həyata keçirilməsindən ibarət olsa da, “formaca milli, məzmunca sosialist” formulu Sovet İttifaqında istifadə edilən bütün dillərin hamısının eyni mesajları çatdırma biləcəyini vurğulayırdı: azlıqların dilləri, yerli adət-ənənələr, həyat və geyim tərzləri yalnız sosialist mahiyyətini daşımalı olan formalar idilər [23].

SSRİ-nin milli siyasətinin araşdırmaçıları bu siyasətdəki dalğalanmaları təsvir etmək üçün “sarkaç” (rus dilində “mayatnik”, ingilis dilində “pendulum” – İ.Z., S.R.) metaforasından istifadə edirlər

(E.A.Pain, A.N.Şerbak vb.). Məsələn, Rusiya araşdırmaçısı K.Pain yazır ki, totalitar siyasi rejimlərdə dövlət idarəçiliyində subyektivliyin, siyasi özbaşınalığın təzahürü üçün böyük imkanların olması səbəbindən, SSRİ-nin milli siyasəti də kəskin “dalğalanmalara” məruz qalmışdır [18, c.64]. Belə ki, 1920-ci illərdə SSRİ Mərkəzi hökuməti “əvvəllər zülm altında olmuş xalqları” dəstəkləyirdisə, 1937-1938-ci illərdə “böyük terror” dövründə bunun tam əksi olaraq, etnik azlıqların sıxışdırılması siyasətinə keçildi. Amerikalı sosiloq R.Kollinzin “etnik mənsubiyyətin geosiyasi nəzəriyyəsi”nə əsaslanan Rusiya araşdırmaçıları hesab edirlər ki, SSRİ-nin milli siyasətinin “yumşaq dalğalarının” sovet tarixinin nisbətən dinc dövrlərində, “sərt dalğalarının” isə müharibə və münaqişə dövrlərində baş verdiyini düşünmək mümkündür [18, c.63].

SSRİ-nin milli siyasəti araşdırmaçıları arasında tamamilə ziddiyyətli fikirlərin olduğu görünməkdədir. Məsələn, Çeçen əsilli alman sovetoloqu Əbdürrəhman Avtorxanov “Kremlin imperiyası” kitabında Stalinin siyasətinin əsas məqsədinin “milli uçqarların təkrar müstəmləkəyə çevrilməsi”, həmçinin ruslaşdırma və milli azlıqların assimilyasiyası olduğunu yazır [19]. Amerikalı tarixçi Terry Martin isə yuxarıda adı çəkilən araşdırmasında bunun tamamilə əksini, yəni SSRİ-də 1920-1930-cu illərdə milli azlıqlar üçün imtiyazlı şərait yaradıldığını qeyd edir. SSRİ-nin milli siyasətinin inkişafını sarkaç hərəkətlərinə bənzədiyini qeyd edən E.Pain isə, öz növbəsində, biri digərini istisna edən bu iki fikrin hər ikisində həqiqət olduğunu bildirir * [19].

Türkiyəli araşdırmaçı Fikret Türkmən qurultayın keçirildiyi günlərdə Qafqaz millətçilərinin yayın orqanı olan “Yeni Kafkasya” jurnalına istinadən yazır ki, “*qurultay, Sovetlər Birliyində yaşayan türklərə latın yazısına keçməyi diqtə etmək üçün Moskvanın hazırladığı bir komediya*dır. *Qurultaydan əvvəl latın əlifbasına keçilməsi ilə bağlı Moskvadan direktiv verilmişdi... qurultayda bununla bağlı qərar qəbul edilməsinə ehtiyac yoxdu. Qərar çox əvvəldən Moskvada qəbul edilmişdi*” [7, s.31]. Bununla bağlı, Türkmən daha sonra digər türkiyəli araşdırmaçı Mustafa Tökerə istinadən maraqlı bir məsələyə diqqət çəkərək yazır ki, “*Atatürk Fuad Köprülü*nü Bakıya göndərərək, “*imperialistlərin hərflərini qəbul etməyə, hazırda istifadə etdiyimiz hərflər üzərində israr edək*” demişdi ... *Amma Köprülü Bakıda latın hərflərinin qəbulu və ərəb əlifbasından imtina fikrini müdafiə edir... Türkiyəyə geri döndükdən sonra Atatürk onu bu münasibətlə təbrik etmişdi*” [7, s.31].

Ümumilikdə isə, araşdırmamızın bu hissəsini, Beynəlxalq Türk Akademiyası araşdırmaçıları'nın qənaəti ilə yekunlaşdırmaq istərdik: “*Bu dövrdə Sovet millət siyasətinin ehtiyacları ilə türk xalqlarının mədəni modernləşmə axtarışlarının kəsişdiyi mühit formalaşmış, dil islahatı, əlifba müzakirələri, standart yazı dili axtarışları və folklorun sistemli şəkildə toplanması I Türkoloji Qurultayın elmi bazasını hazırlamışdır* [4, s.19]. ... *Bu illərdə əlifba müzakirələri texniki məsələ çərçivəsini aşaraq modernləşmə, sekulyarlaşma və milli kimlik müzakirələrinin simvolik göstəricisinə çevrilmişdi. Ərəb əlifbasından latın əlifbasına keçid həm sovet hakimiyyətinin ideoloji hədəfləri, həm də türk xalqlarının çağdaş dünyaya açılma istəyi ilə əlaqələndirilmişdi* [4, s.20].

Nəticə. Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək ilk olaraq qeyd edə bilərik ki, I Türkoloji qurultay həqiqətən də təsadüfi bir elmi toplantı deyil, dövrün siyasi reallıqlarının nəticəsi olaraq keçirilmişdir. Qurultayın keçirilməsində SSRİ Mərkəzi hökumətinin məqsədi – millətlərin loyallığını qazanmaq, onları öz təsir dairəsində saxlamaq idi. Qurultayda iştirak edən milli ziyalıların (mütləq çoxluq olmasa belə - İ.Z., S.R.) məqsədi isə bu dövrü milli mədəniyyəti, dili və tarixi kimliyi qoruyub

* Yuxarıda deyilənləri yekunlaşdıraraq qeyd etməyi lazım bilirik ki, etnosiyasi proseslərin dalğavari xarakteri yalnız SSRİ-də deyil, ümumilikdə dünya miqyasında bir çox məsələlərdə müşahidə olunur. Bu xarakter dövlətlərin milli siyasətində özünü daha aydın şəkildə göstərməkdədir. Belə ki, ziddiyyət istənilən dövlətin milli siyasətinin daxili təbiətində mövcuddur. Milli siyasət bir tərəfdən, universal qanunvericiliyin, yəni bütün subyektlər və ya vətəndaşlar üçün ümumi qanunvericiliyi qorunmasını təmin etməlidirsə, digər tərəfdən də əhalinin mədəni müxtəlifliyinin nəzərə alınmasına cavabdehlik daşıyır. Bu, antik dövrün klassik imperiyalarında da belə olub, yeni və müasir dövr imperiyalarında da belə olmuşdur. SSRİ-də bu baxımdan istisna olmamışdır. Haqqında bəhs edilən dövrdə SSRİ-nin milli siyasəti “yumşaq və sərt dalğalar arasında” hərəkət edən sarkaç kimi fəaliyyət göstərirdi. Yumşaq dalğa - yerliləşdirmə (korenizasiya, azlıqların hüquqları); sərt dalğa – ruslaşdırma, mərkəzləşdirilmiş assimilyasiya siyasətində özünü göstərirdi. Bu reaktiv dövr çoxmillətli dövlət quruculuğu prosesində yerli dillərin/mədəniyyətlərin təşviqi ilə birləşdirici qüvvə kimi rus dilinin və mədəniyyətinin tətbiq edilməsini nəzərlə balanslaşdırmağa yönəlmişdi. – İ.Z., S.R.

saxlamaq üçün fürsət görmələri idi. Bu baxımdan qurultayda mərkəzin təyin etdiyi “bolşevik çərçivəsi” ilə milli ziyalıların arzularının toqquşma və uzlaşma nöqtələrinin olması təsadüfi deyildi (məsələn, bolşeviklər latın qrafikasını inqilabi modernləşmə, beynəlmilləşmə və dünya inqilabına hazırlıq; milli ziyalılar isə milli özünüdərk məqsədilə dəstəkləyirdilər – İ.Z., S.R.)). Bu baxımdan, I Türkoloji qurultayı *“fərqli hədəflərin irəli sürüldüyü ortaq platforma”* olaraq da dəyərləndirmək mümkündür. Beynəlxalq Türk Akademiyasının prezidenti akademik Şahin Mustafayev də qurultayın yubileyi münasibətilə Akademiya tərəfindən nəşr etdirilmiş “100 ilin ardından: Bakı Türkoloji qurultayı” kitabına yazdığı öz sözdə bu fikri bir daha təsdiq edir: *“Qurultay Türk dünyasının müxtəlif coğrafiyalarını təmsil edən alimləri vahid elmi platformada bir araya gətirmiş; dil, əlifba, folklor, tarix, ədəbiyyat və etnoqrafiya kimi sahələr üzrə aparılan müzakirələr vasitəsilə modernləşmənin elmi-fikri çərçivəsinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Qurultayda müzakirə edilən məsələlər türk xalqlarının öz dil və mədəni irsinə çağdaş elmi metodologiya əsasında yanaşmaq iradəsinin açıq ifadəsi kimi çıxış edir”* [4, s.10]. Burada incə 1 məqam da qeyd edilməlidir ki, Mərkəzi hökumət türk xalqlarını tamamilə bir-birindən təcrid etmək deyil, onları bir-birinə bağlı, lakin eyni zamanda bir-birindən asılı olmayan (məsələn, bir-birindən fərqlənən latın qrafikalı əlifbalara yönəltməklə, yerli dialektləri süni şəkildə ədəbi dilə çevrilməklə və s.), “formaca milli, məzmunca sosilaist” modeli vasitəsilə idarə etməyə çalışırdı. Başqa sözlə, SSRİ Mərkəzi hökuməti bolşeviklər üçün təklükəli ola biləcək “ortaq türk kimliyi”ni məhv etməyə, onları “sovet-milli kimliyinə” transformasiya etməyə çalışırdı. “Parçalama” siyasəti Stalin dövrünün milli-dövlət quruculuğu prosesində də özünü açıq şəkildə göstərirdi: 30-cu illərin əvvəllərinə qədər türk adlandırılan millət sonradan azərbaycanlı, qazax, qırğız, özbək, türkmən və s. adlarla adlandırıldı. Bolşeviklərin “dünya inqilabının əlifbası latın əlifbası olmalıdır” yanaşması onların dünya proletarlarını birləşdirmək düşüncəsinin bir parçası idi və bu baxımdan, qurultay mahiyyəti etibarilə sadəcə “türkologiya toplantısı” deyil, tam da “sovet ideologiyasının beynəlxalq proyeksiyası, psixoloji müdafiə mexanizmi” hesab edilə bilər.

Bütün bu deyilənlər baxımından, I Türkoloji qurultayın Türk tarixinin ən paradoksal hadisələrindən biri olduğunu söyləsək, səhv etmiş olmayacağımızı düşünürük: Qurultayın rəsmi məqsədi sosialist mədəniyyətini inkişaf etdirmək olsa da, paradoksal olaraq, xalqların milli özünüdərk şüurunun yüksəlişi platformasına çevrildi:

(1) Elmi formulların siyasi hədəfləri – qurultay rəsmən elmi məqsədlər (dilçilik, əlifba) daşısa da, əslində Sovet İttifaqındakı türk xalqlarını İslam dünyasından, ərəb qrafikalı ortaq mədəniyyətdən qoparmaq, onları bir-birindən ayırmaq üçün düşünülmüş siyasi layihə idi.

(2) İştirakçıların qurultay sonrası faciəsi – qurultayda bir-birini kəskin tənqid edən tərəflər – həm “mütərəqqi latınçılar”, həm də “mühafizəkar ərəb qrafikası tərəfdarları” fərq qoyulmadan 1930-cu illər repressiyalarının qurbanı oldular.

(3) “Ziddiyyətli integrasiya” – Qurultayda türk xalqlarını yaxınlaşdırmaq, ortaq dil bazası yaratmaq ideyaları irəli sürülsə də, qısa müddət sonra hər bir türk xalqı üçün süni şəkildə fərqli qrammatika və əlifba sistemləri tətbiq edilməklə onlar bir-birindən daha da uzaqlaşdırıldılar.

(4) Milli kimliyin inkarı – Qurultayda ortaq türk ədəbi dili məsələsi müzakirə edilsə də, “pantürkizm təhlükəsi”ndən ehtiyat edən sovet rejimi türk xalqlarının keçmiş ortaq ədəbi dil mirasını (məsələn, *Cağatay* və ya *Osmanlı türkcəsi* zəminində) “burjua və feodal qalığı” elan etdi.

Məqalənin əvvəlində qeyd etdiyimiz daha 1 məsələyə aydınlıq gətirmək istərdik. Qurultayla bağlı əks fikirlərin irəli sürülməsi hər zaman sırf subyektiv səbəblərlə bağlı olmamışdır. Belə ki, qurultayın müasiri milli ziyalılar (məsələn, B.Çobanzadə və d.) hadisələrlə bağlı dövrün ideoloji tələbləri, “cəsarətli ümidlər”, sosialist modernləşməsinin vəd etdiyi illüziyalar kontekstində; hadisənin post-faktum araşdırmaçıları isə nəticələrə əsasən mülahizələr irəli sürmüşlər və bu baxımdan hər müəllifin “özünə görə haqlı” olduğunu düşünmək mümkündür. Azərbaycanlı türkoloq Tofiq Hacıyevin qeyd etdiyi kimi, *“... qurultay nümayəndələri rus hökumət dairələrinin türkün taleyinə hazırladığı dramın səhnəarxası faciə məzmunundan xəbərsiz idilər”* [2, s.137]. “Səhnəarxası faciə”nin konkret nəticələri isə özünü çox gözlətmədi: 1929-1930-cu illərdə qurultayın iştirakçılarına qarşı repressiyalar həyata keçirildi; latınlaşma azaldıldı, proqnozlaşdırılan “tərəqqinin geridönüşü” baş verdi; ideoloji qadağalar artdı və ən əsası da, türkologiya məqsədli şəkildə tamamilə dilçilik məcrasına yönəldildi.

Təəssüf ki, hətta 35-ci ilini yaşadığımız müstəqilliyimiz dövründə belə, türkoloq deyərkən hələ də dilçi alimlərimizdən, onların araşdırmalarından bəhs edilməkdədir [2, s.145].

Son olaraq qeyd edək ki, Türkoloji qurultayın əhəmiyyətindən bəhs edərkən, ilk növbədə, fikrimizcə, onun türk xalqları arasında milli kimliyin və mədəni oyanışın inkişafında fundamental bir mərhələyə çevrilməsi, dövrün aparıcı ziyalıların birləşdirdiyi qeyd edilməlidir. Qazaxıstan Yazıçılar Birliyinin sədri Mereke Kulkenov haqlı olaraq bildirir ki, “... 100 il əvvəl keçirilən bu qurultay türk xalqlarının ilk dəfə olaraq bir-birini yaxın, qardaş kimi tanıdığını, dillərinin bir-birini dəstəkləyən və zənginləşdirən sistemlər olduğunu bəyan etdiyi ilk zirvə olub” [3]. Belə ki, müasir türk xalqları arasında elmi, ədəbi və akademik əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi üçün bir model təqdim etmiş olan I Türkoloji qurultayda qaldırılan ortaq türk əlifbası, ortaq türk dili, ortaq türk tarixi, ortaq türk ədəbiyyatı, ortaq türk terminologiyası kimi məsələlər, üzərindən 100 il keçməsinə baxmayaraq, günümüzə də müvafiq sahə mütəxəssisləri üçün bir növ yol xəritəsi əhəmiyyətini daşımaqdadır. Bu mənada araşdırmamızı yenə də Beynəlxalq Türk Akademiyası tərəfindən nəşr edilmiş kitabdan bir fikirlə tamamlamaq istədik: “Nəticə etibarilə, I Türkoloji Qurultay təkcə öz dövrünə aid elmi toplantı deyil, Türk dünyasının müasir kimliyinin formalaşmasında, dil siyasətlərində və mədəni istiqamətində dərin izlər buraxmış tarixi dövrüdür. Qurultay elmi izahın siyasi təzyiqlərlə iç-içə keçdiyi bir çağda belə türk dilinin və mədəniyyətlərinin bütöv şəkildə tədqiq oluna biləcəyini nümayiş etdirmişdi. Təsirləri bəzən sürətlə ortaya çıxmış, bəzən basdırılmış, lakin uzunmüddətli perspektivdə qalıcı olmuşdur. Aradan keçən 100 ildən sonra da Qurultayın mirası həm akademik tədqiqatlarda, həm də Türk dünyasının mədəni integrasiya axtarışlarında hələ də istiqamətverici rol oynamaqdadır” [4, s.25].

ƏDƏBİYYAT

1. 1926-cı il I Bakı Türkoloji qurultayı (Stenoqram materialları, biblioqrafiya və foto-sənədlər). Rus dilindən tərcümə, ön söz və şərhlərin müəllifləri: Kamil Vəli Nərimanoğlu, Əliheydər Ağakışiyev. Bakı, Çinar-Çap, 2006, 570 s.
2. İbrahim Zeynalov, Sevinc Ruintən. SSRİ Mərkəzi hökumətinin milli siyasəti kontekstində I Türkoloji qurultaya baxış / I Türkoloji qurultayın 100 illik yubileyinə həsr olunmuş “Türk dilləri, ədəbiyyatları və tarixlərinin tədrisi müasir çağırışlar kontekstində” beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı, 29-30 iyun 2026. Bakı, BDU Nəşr Evi, 2026, s.134-148.
3. Merkele Kulkenov repressiyaya məruz qalan Birinci Türkoloji Qurultay iştirakçılarından danışdı. - <https://www.youtube.com/watch?v=7Se7ibmLbOc> [18.06.2026].
4. 100 Yılın Ardından: Bakü Türkoloji Kurultayı. Astana: Türk Akademiyası, 2026. – 376 s. - <https://turkicacademy.org/izdaniya/kniga/100-ilin-ardindan-baki-turkoloji-qurultayi> [18.06.2026].
5. Belgeler Işığında 1926 Birinci Bakü Türkoloji Kurultayı. Astana, Uluslararası Türk Akademisi, 2026, 496 s. - <https://turkicacademy.org/izdaniya/kniga/pervyj-tyurkologicheskij-sezd-1926-goda-v-baku-v-svete-arhivnyh-dokumentov-belgeler-isiginda-1926-birinci-baku-turkoloji-kurultayi> [18.06.2026].
6. Prof.Dr. Şahin Mustafayev: “Birinci Türkoloji Kurultayı, Türk Halklarının Latin Alfabesine Geçisi Gibi Önemli Bir Görevin Üstesinden Gelmiştir” / Turkic Academy, 28.02.2026. - <https://turkicacademy.org/tu/meropriyat/profdr-sahin-mustafayev-birinci-turkoliji-kurultay-turk-halklarinin-latin-alfabesine-gecisi-gibi-onemli-bir-gorevin-ustesinden-gelmistir> [18.06.2026].
7. Fikret Türkmən. 1926, Bakü I. Türkoloji Kongresinin Öncesi ve Sonrasında Türkiyede Yapılan Çalışmalar / I Türkoloji qurultayın 90 illiyinə həsr olunmuş Beynəlxalq konfransın materialları: Türkoloji elmi-mədəni hərəkətdə ortaq dəyərlər və yeni çağırışlar. I hissə. 14-15 noyabr 2016-cı il. Bakı, Elm və təhsil, 2016, s.29-33. – <https://dildilik.az/kitabxana/arasdirmalar/I-cild.pdf> [18.06.2026].
8. Алфавит Октября. Итоги введения нового алфавита среди народов РСФСР: сборник статей / под общ.ред. Н.Нурмакова; Центр. ком. нов. алф. при Президиуме ВЦИК. - М.; Л.: Власть советов, 1934. - 165 с. : табл. - <https://www.flickr.com/photos/112083457@N03/30794274344/in/album-72157677726080666/> [18.06.2026].

9. Артеев А., Хлыбов Е. На «алфавит Октября» / Регион, Ежемесячный журнал о Республике Коми, 01.10.2018. - <https://ourreg.ru/2018/10/01/na-alfavit-oktjabrja/> [18.06.2026].
10. Атаев Т.О. Политический подтекст латинизации письменности. - https://idmedina.ru/books/materials/faizhanov/4/world_ataev.htm#_ftn10 [18.06.2026].
11. Васильев А.Д. Аэроплан «Октябрьский алфавит»... Астана, «Гылым» баспасы, 2016, 682 с.
12. Гаврилова В.В. Национально-государственное строительство в СССР как продолжение царской национальной политики // Пермский Государственный Архив социально-политической истории. - <https://www.permgaspi.ru> [18.06.2026].
13. Декреты Советской власти. Т.1. 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г. / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, Ин-т истории акад. Наук СССР. Москва, Политиздат, 1957, 640 с. - <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/9057#mode/inspect/page/57/zoom/4> [18.06.2026].
14. Дмитриев Сергей. Латинизация русского языка. К истории одной загадки // Литературная газета, 21 августа 2025 г. - <https://lgz.ru/article/latinizatsiya-russkogo-yazyka-k-istorii-odnoy-zagadki/> [18.06.2026].
15. Дятленко П. Языковые реформы в Центральной Азии: тренды – цели – итоги // Вестник Евразии, 2008, №4, с.80-109. - <https://cyberleninka.ru/article/n/yazykovye-reformy-v-tsentralnoy-azii-trendy-tseli-itogi> [18.06.2026].
16. Ермаков А.В. Русская латиница – нонсенс или закономерность развития? / Текст в культурном, историческом, языковом пространстве: материалы Международной заочной научно-практической конференции. Москва, 19 марта 2017 года. Москва, Московский финансово-юридический университет МФЮА, 2017, с.131-135.
17. Миллер А.И. Советское наследие «империи положительного действия» // журнал «Политическая наука», 2004, №3, с.57-69. - <https://cyberleninka.ru/article/n/sovetskoe-nasledie-imperii-polozhitelnogo-deystviya/viewer> [18.06.2026].
18. Паин Э.А. «Этнополитический маятник» и его проявления в политике государственного сталинского антисемитизма в СССР // Koinon, Том 2. №1, 2021, с.61-80. - DOI: 10.15826/koinon.2021.02.1.003. - <https://journals.urfu.ru/index.php/koinon/article/view/5259> [18.06.2026].
19. Паин Э. Маятник национальной политики: от коренизации к этническим чисткам // МБХ медиа, 20.11.2019. - <https://mbk-news.appspot.com/sences/mayatnik-nacionalnoj-politiki/> [18.06.2026].
20. Терри Мартин. Империя положительной деятельности. Нации и национализм в СССР, 1923-1929. Москва, РОССПЭН, Фонд «Президентский центр Б.Н.Ельцина», 2011, 855 с. - <https://history.org.ua/LiberUA/978-5-8243-1523-3/978-5-8243-1523-3.pdf> [18.06.2026].
21. Первый Всесоюзный тюркологический съезд. 26 февраля – 5 марта 1926 г. (Стенографический отчет). Баку, «Нагыл Еви», 2011, 552 с.
22. Тульчинский Г.Л. Национальная политика как фактор создания и распада СССР // Вопросы философии, 2021, №12, с.101–111. - <https://publications.hse.ru/pubs/share/direct/559569379.pdf> [18.06.2026].
23. Flora Roberts. Soviet Policy on Nationalities, 1920s-1930s. – Uchicago Library, Aug.22, 2011. - <https://www.lib.uchicago.edu/collex/exhibits/soviet-imaginary/socialism-nations/soviet-policy-nationalities-1920s-1930s/> [18.06.2026].
24. Sean Waite. Assessing Soviet nationality policy: a state vested with the power to define, build and destroy nations / Published on 18th August, 2020. - [https://britishonlinearchives.com/posts/category/articles/377/assessing-soviet-nationality-policy-a-state-vested-with-the-power-to-define-build-and-destroy-nations#:~:text=Lenin%20devised%20the%20'Soviet%20nationality,form%2C%20socialism%20in%20content'](https://britishonlinearchives.com/posts/category/articles/377/assessing-soviet-nationality-policy-a-state-vested-with-the-power-to-define-build-and-destroy-nations#:~:text=Lenin%20devised%20the%20'Soviet%20nationality,form%2C%20socialism%20in%20content'.). [18.06.2026].

ИБРАГИМ ЗЕЙНАЛОВ

*Декан исторического факультета Бакинского государственного университета,
Доктор исторических наук, профессор*

СЕВИНДЖ РУИТАН

*Доцент кафедры истории тюркских народов Бакинского государственного университета,
Доктор философии по истории*

ИСТОРИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ ПЕРВОГО ТЮРКОЛОГИЧЕСКОГО СЪЕЗДА

В 2026 году во всем тюркском мире отмечается столетие Первого тюркологического конгресса. Несомненно, это одно из самых парадоксальных событий в тюркской истории: конгресс, несмотря на то, что был призван служить политическим целям большевиков, в частности, процессу советизации, также оказал долгосрочное влияние на развитие тюркологии в научной сфере. Учитывая существование многочисленных, зачастую взаимоисключающих, интерпретаций в научной и исторической литературе относительно его природы и значения, например, что он был «средством борьбы против западного империализма»; что он превратил тюркологию из «колониального политического инструмента» в науку, служащую социалистическому строительству; что его целью было разорвать связь между тюркскими народами и отчуждать их от собственной истории; или что он был «не просто научным конгрессом, а международной проекцией советской идеологии», настоящая статья рассматривает этот вопрос посредством сравнительного анализа. Конгресс представлен как точка пересечения советской идеологической политики «управляемой модернизации» и усилий по интеллектуальному возрождению тюркской интеллигенции.

В статье утверждается, что Конгресс был не «просто научным собранием», а скорее функционировал как «идеологическая лаборатория» центрального советского правительства, ориентированная на цель мировой революции. В исследовании используются стенографические записи Тюркологического конгресса на русском и азербайджанском языках, тома «Спустя 100 лет: Бакинский тюркологический конгресс» и «Первый Бакинский тюркологический конгресс 1926 года в свете документов», опубликованные Международной тюркской академией в 2026 году по случаю столетия конгресса, а также существующая научная и историческая литература.

В заключение исследования делается вывод, что с точки зрения заявленных целей, задач и последующих последствий Первый тюркологический конгресс в определенном смысле можно рассматривать как «тройного коня» в рамках национальной политики центрального советского правительства. В свете этих соображений, настоящая статья задумана не просто как юбилейное издание, но и как руководство для исследователей, стремящихся более точно и всесторонне понять архитектуру советской национальной политики.

Ключевые слова: Первый тюркологический конгресс, национальная политика центрального советского правительства, «империя позитивной дискриминации», «тройной конь» национальной политики центрального советского правительства.

IBRAHIM ZEYNALOV

*Dean of the Faculty of History, Baku State University,
Doctor of Historical Sciences, Professor*

SEVINJ RUINTAN

*Associate Professor of the Department of History of Turkic Peoples, Baku State University,
Doctor of Philosophy in History*

HISTORICAL CONTEXT OF THE FIRST TURKOLOGICAL CONGRESS

In 2026, the centenary of the First Turkological Congress is being commemorated throughout the Turkic world. Undoubtedly one of the most paradoxical events in Turkic history, the Congress, despite having been intended to serve the Bolsheviks' political objectives particularly the Sovietiza-

tion process-also produced long-term scholarly consequences for the development of Turkology. Given the existence of numerous, and often mutually contradictory, interpretations in the scholarly and historical literature regarding its nature and significance for example, that it was “a means of struggle against Western imperialism”; that it transformed Turkology from a “colonialist political instrument” into a science serving socialist construction; that its purpose was to sever communication among Turkic peoples and alienate them from their own history; or that it was “not merely a scholarly congress, but an international projection of Soviet ideology” the present article examines the issue through a comparative analysis. The Congress is presented as a point of intersection between the Soviet ideological policy of “managed modernization” and the intellectual revival efforts of Turkic intellectuals.

The article argues that the Congress was not “merely a scholarly gathering”, but rather functioned as an “ideological laboratory” of the central Soviet government, oriented toward the goal of world revolution. The study draws upon the Russian and Azerbaijani language stenographic records of the Turkological Congress, the volumes “After 100 Years: The Baku Turkological Congress” and “The First Baku Turkological Congress of 1926 in the Light of Documents”, published by the International Turkic Academy in 2026 on the occasion of the centenary of the Congress, as well as the existing scholarly and historical literature.

The study concludes that, in terms of its stated objectives, goals, and subsequent consequences, the First Turkological Congress may, in a certain sense, be regarded as a “Trojan horse” within the nationalities policy of the central Soviet government. In light of these considerations, the present article is intended not merely as a commemorative centenary publication, but also as a guide for researchers seeking to understand the architecture of Soviet nationalities policy more accurately and comprehensively.

Keywords: First Turkological Congress; nationalities policy of the central Soviet government; “affirmative discrimination empire”; “Trojan horse” in Soviet nationalities policy.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 02 oktyabr 2026-cı il.

Redaksiya heyətinin qərarı ilə nəşr edilib.
